

**POSTOJI LI ALTERNATIVA IZAZOVNOM PONAŠANJU
DJECE I OMLADINE U AUTISTIČNOM SPEKTRU?**

**IS THERE AN ALTERNATIVE TO CHALLENGING
BEHAVIOUR OF CHILDREN AND YOUTH ON THE
AUTISM SPECTRUM?**

Ahmetović Melika

Ludwig-Maximilians University, Munich, Germany

SAŽETAK

Izazovno ponašanje podrazumijeva određene, najčešće nepoželjne oblike ponašanja, poput udaranja, ujedanja, pljuvanja, grebanja, vrištanja i ostalih sličnih oblika ponašanja kroz koje se roditelji, učitelji i ostale osobe u kontaktu s osobama u autističnom spektru, osjećaju izazvanim ili ugroženim. Izazovno ponašanje je, ne samo u okviru autističnog spektra, u fokusu istraživanja i moguće je naći veliki broj knjiga i studija o tome kako promijeniti ili spriječiti izazovno ponašanje – uglavnom bazirano na metodama modifikacije ponašanja. To nije cilj ovog priloga.

U ovom prilogu želi se dati doprinos razumijevanju izazovnog ponašanja, kao i razumijevanju osoba koje takvo ponašanje pokazuju. Tek kada smo razumjeli uzroke i funkciju određenog ponašanja, možemo i naći način kako da ponašanje spriječimo ili promijenimo. Svako ponašanje ima svoju funkciju – stoga je naš osnovni zadatak da razumijemo koji smisao i funkciju ima ponašanje koje određena osoba pokazuje u određenoj situaciji. Za osobu koja pokazuje izazovno ponašanje je to ponašanje subjektivno, smisleno i ispravno, čak i ako je isto to ponašanje za sve ostale osobe neprikladno, opasno ili zastrašujuće. Stoga Bo Hejlskov Elven (2015:17) definira izazovno ponašanje kao "ponašanje koje stvara probleme osobama koje su u kontaktu sa osobom u autističnom spektru". Od osobe koja pokazuje izazovno ponašanje, očekuje se da promijeni nešto, kako bi se i ponašanje promijenilo. Za osobe u autističnom spektru takva promjena nije jednostavna i u nekim slučajevima jako otežana. Osoba koja pokazuje određeno (izazovno) ponašanje nema razlog da isto promijeni (jer je za njega/nju subjektivno smisleno) ili ne posjeduje potrebne kompetencije za samostalnu promjenu, za okolinu izazovnog, ponašanja. U jednom ili drugom slučaju je naš zadatak i naša obaveza nešto da promijenimo kako bi omogućili promjenu ili spriječili pojavu izazovnog ponašanja.

ABSTRACT

Challenging behaviour is often regarded as certain specific, mostly disturbing behaviours. These might be fighting, biting, spitting, screaming and any other kind of behaviour that feels offensive to or challenge the people dealing with persons on autism spectrum. Challenging behaviour is, not just in regard to autism spectrum in the focus of research and there are many books on the market about how to change these behaviours, often using cognitive behavioural methods. That is not the aim of this article. The aim of this article is to contribute to understanding challenging behaviour in a person on autism spectrum, as well as to understanding of the persons showing the challenging behaviour.

The understanding of challenging behaviour and the purpose of such behaviours is a prerequisite for preventing and managing those behaviour. Each and every behaviour has a purpose – therefore is of the utmost importance to understand the purpose of behaviour, the person is showing in a certain situation. For the person showing the challenging behaviour, is that behaviour subjectively purposeful and therefore correct, even if the people dealing with persons on autism spectrum perceive the same behaviour as inappropriate, dangerous or intimidating. Bo Hejlskov Elven (2015:17) defines the challenging behaviour as "behaviour that causes problems for people around the person on autism spectrum". Persons showing challenging behaviours are mostly expected to change and adapt – in order to get rid of challenging behaviour. This is certainly a very difficult task for most of the persons on the autism spectrum. Person showing a certain (challenging) behaviour, must not have a reason to change the behaviour (behaviour has a good purpose from the subjective point of view) or the person doesn't have the competencies necessary to change and adapt the behaviour, perceived as challenging. In both cases it is OUR task and responsibility to change (something) in order to provide the setting suitable for changing or preventing the challenging behaviour.

1. UVOD

Istraživanja, u posljednjih 10 godina, su pokazala da 35 – 94 % djece i mladih u autističnom spektru pokazuju poremećaje ponašanja (Theunissen, 2019). Najčešće se takva ponašanja pokazuju u vidu opozicionalnog ponašanja (7- 28%), ADHS (30 - 50%) i autoagresivnog ponašanja (oko 50%), a najveći broj pokazuje stereotipno ponašanje (preko 90%) (Theunissen, 2019). Svako problematično ponašanje usmjereno prema vani je za okolinu izazovno. Ono izaziva pažnju, smeta, nervira i vrlo često nas plaši. Jako brzo se stvori utisak postojanja teške problematične situacije koja treba tretman. S druge strane introvertna ponašanja (povlačenje u sebe ili pasivnost) se obično ne označavaju kao "problematična" iako i ova ponašanja podjednako zahtijevaju našu pažnju jer su jednako problematična na drugi način (Fröhlich, et al. 2019). U literaturi susrećemo različitu terminologiju: upadljivo ponašanje, poremećaj ponašanja, problemsko ponašanje i sl. U engleskom jeziku postoji termin "challenging behaviors" (izazovno ponašanje) i to je termin koji će se koristiti u ovom radu. Izazovno ponašanje je ne samo u okviru autističnog spektra, u fokusu istraživanja i moguće je naći veliki broj knjiga i studija o tome kako promijeniti ili spriječiti izazovno ponašanje – uglavnom bazirano na metodama modifikacije ponašanja. To nije cilj ovog rada.

Ovim prilogom želi se dati doprinos razumijevanju izazovnog ponašanja, kao i osoba koje takvo ponašanje pokazuju. Tek kad smo razumjeli uzroke i funkciju određenog ponašanja, možemo naći i način kako da ponašanje spriječimo ili promijenimo.

2. TEORETSKA OSNOVA

U ovom dijelu će biti specificiran fenomen „Poremećaj autističnog spektra“ kao i konstrukt „izazovnog ponašanja“. Informacije navedene u ovom dijelu zasnovane su na trenutnom nivou naučnog i istraživačkog rada u Njemačkoj.

2.1 TERMIN „POREMEĆAJ AUTISTIČNOG SPEKTRA“

Poremećaj autističnog spektra je kompleksan neurološki razvojni poremećaj, koji se pokušava objasniti na osnovu različitih teorija. Smatra se da se uzrok ovom kompleksnom poremećaju može naći, između ostalog, u genima.

Još uvijek nije moguće imenovati jedan osnovni uzrok pojave poremećaja autističnog spektra. Iz tog razloga se govori o „sumativnoj dijagnozi“ (Daun i Tuckermann 2019), zbog čega je i postavljanje dijagnoze autizma veoma kompleksno i ovisno o različitim dijagnostičkim kriterijima i klasifikacijskim sistemima - koji se bazirano na novim istraživanjima i saznanjima redovno revidiraju. Trenutno postoje dva važna klasifikacijska sistema, na osnovu kojih se dijagnosticira autizam – na prilično različite načine.

2.1.1. Klasifikacija poremećaja autističnog spektra na osnovu ICD-10 i DSM-V

ICD-10 (International Classification of Disorders – 10) je klasifikacijski sistem bolesti i zdravstvenih problema izdat od strane svjetske zdravstvene organizacije u kojem se poremećaji autističnog spektra dijele u podgrupe (rani dječiji autizam, atipični i Asperger-autizam).

Prema ovom klasifikacijskom sistemu autizam počinje u ranom djetinjstvu, ima vezu sa biološkim sazrijevanjem CNS-a i trajnog je karaktera. Klinička slika poremećaja autističnog spektra podrazumijeva trias simptoma: kvalitativni poremećaj socijalne interakcije; kvalitativni poremećaj komunikacije i govora i restriktivni, repetitivni stereotipni oblici ponašanja, interesa i aktivnosti (Poustka et al., 2019).

1. Kvalitativni poremećaj socijalne interakcije podrazumijeva poteškoće uspostavljanja prijateljskih veza; umanjenu potrebu za interakcijom s drugima; neprilagođeno socijalno i emocionalno ponašanje kao i manjak socio/emocionalne interakcije.

2. Kvalitativni poremećaj komunikacije i govora:

Rani dječiji autizam je prema ICD-10 praćen nesposobnošću govornog izražavanja – ponekad su pojedinačne riječi, eholalije ili jednostavne rečenice sa dvije ili tri riječi moguće.

Kod visoko funkcionalnih osoba u autističnom spektru (Asperger sindrom) je govor pretežno održan ali je glas monoton i govor ekscentričan.

3. Restriktivni, repetitivni, stereotipni oblici ponašanja, interesi i aktivnosti:

Pod ovim ponašanjima podrazumijevamo ponašanja kao fiksiranje na pojedine predmete ili nefunkcionalno korištenje pojedinih predmeta, jaka potreba za ritualiziranim aktivnostima i nedostatak fleksibilnosti. Takođe se ovdje ubrajaju i manirizmi i stereotipije, kao hod na vrhovima prstiju, hiperaktivnost, manjak gestikulacije i mimike (Theunissen, 2020).

Navedeno tradicionalno tipiziranje autizma je bilo višestruko kritizirano tokom 20. stoljeća, jer je u okviru pojedinačnih kategorija moguće naći više sličnosti nego razlika (Theunissen, 2020).

Iako iste kategorije autizma nalazimo i u okviru DSM -V (Diagnostic and Statistical Manual V), simptomi se ovdje ne posmatraju kategorijalno nego dimezionalno u smislu stepena teškoće.

S određivanjem stepena teškoće željelo se postići minimiranje stigmatiziranja i upućivanje na nivo podrške kojeg određena osoba treba.

DSM-V ujedinjuje komunikaciju i interakciju u jedno područje, te razlikuje samo dvije grupe simptoma (trajne deficite komunikacije i socijalne interakcije i ograničene, repetitivne oblike ponašanja, interese i aktivnosti) (Poustka et al., 2019, Theunissen, 2020). Osim toga su navedene sljedeće specifikacije: sa/bez intelektualnih teškoća ili sa/bez poremećaja govora. Intelektualne teškoće se smatraju čestim ali ne obaveznim komorbidnim poremećajem.

Simptomi se moraju osim toga javiti u takvoj kombinaciji koja ometa funkcionalno djelovanje osobe (Daun i Tuckermann 2019, Klauß 2017).

Poremećaj autističnog spektra je priključen području „neurološki razvojni poremećaji“, koji obuhvataju poremećaje, koji se javljaju od rođenja/djetinjstva i imaju neurološke uzroke, te se stoga smatra posebnim stanjem koje se karakteriše posebnim sistemom percepcije i obrade informacija a koji se odražava u poremećajima u području socialne interakcije, komunikacije i području ponašanja. Termin poremećaj autističnog spektra sam po sebi ističe da poremećaji mogu da budu različitog kvaliteta. Simptomi se javljaju prilično rano i često se pogoršavaju sa povećanjem zahtjeva od strane socijalne okoline.

ICD-11, koja u Njemačkoj treba da stupi na snagu 2022. godine, treba da preuzme dimenzionalnu podjelu od DSM-V i klasificira poremećaj autističnog spektra kao psihičke i poremećaje ponašanja u kategoriji neuroloških razvojnih poremećaja. U ICD-11 će postojati još podkategorije sa/bez intelektualnih teskoća ili govornih poremećaja ili sa obje kategorije (Amorosa et al., 2017).

2.1.2. Neuropsihološke teorije nastanka poremećaja autističnog spektra

Trenutno se koriste sljedeće tri neuropsihološke teorije za objašnjenje perceptivnih karakteristika kod osoba s poremećajima autističnog spektra. Theory of Mind (teorija uma) se tumači kao sposobnost pripisivanja mentalnih stanja sebi ili drugima. Ova sposobnost je preduslov za adekvatnu komunikaciju i socijalnu interakciju i igra važnu ulogu u specifičnim poremećajima recipročne socijalne komunikacije i interakcije (Daun i Tuckermann, 2019).

Klauß (2017) ističe, da osobe u autističnom spektru imaju teškoće u ispoljavanju emocija što se s jedne strane može smatrati uzrokom njihove primjene idiosinkratičnog govora, s druge strane osobe u autističnom spektru imaju teškoće da prepoznaju emocije kod drugih ljudi kao i da razumiju uzroke emocija. Takođe je moguće dijagnosticirati teškoće u području neverbalne komunikacije, posebno u području „podijeljene pažnje“ („joint attention“). Joint attention podrazumijeva stanje usmjeravanja pažnje partnera u jednoj interakciji na iste predmete ili događaje. To se postiže zajedničkim vizuelnim (pogled) znakovima, pokazivanjem ili drugim (ne)verbalnim znakovima (Klauß, 2017). Za vrijeme interakcije, usmjeravanje pažnje na okolinu, u kojoj se neka radnja dešava, je takođe otežano što je često uzrok nedostatku osnove za razvoj socijalnog ponašanja. Osim toga postoji manjak sposobnosti sinhronizacije između informacije i neverbalnih signala koji obično prate pojedine informacije (Klauß, 2017).

Osobe s autizmom pokazuju teškoće u funkcionalnom korištenju govora u svrhu komunikacije.

Kurita (1985) ističe, da najveći broj djece u autističnom spektru ne razvija komunikativnu funkciju govora, razvoj govora zaostaje ili dolazi do gubitka postojeće sposobnosti govora (Klauß, 2017). Ukoliko osobe s autizmom razviju govor obično on zvuči kao „imperativ“, što znači da oni više daju naredbu drugima nego da vode dijalog.

Pored poremećaja teorije uma kod velikog broja osoba u autističnom spektru moguće je naći poremećaje izvršnih funkcija.

Ekektivne (izvršne) funkcije prema Dziobek i Bölte (2011, 568) podrazumijevaju „multidimenzionalni konstrukt...koji obuhvata mentalnu fleksibilnost, sposobnost inhibicije, radnu memoriju, rješavanje problema, planiranje i sklonost interferenciji“.

Kod poremećaja izvršnih funkcija dolazi do umanjenja sposobnosti inhibicije reakcija što negativno utiče na postizanje cilja.

Postojanje posebnih interesa, manjak fleksibilnosti i manjak sposobnosti planiranja i prognoziranja ishoda mogu biti posljedica poremećaja izvršnih funkcija (Daun i Tuckermann 2019). Osobe u autističnom spektru imaju poteškoće da u nepoznatim situacijama smisleno planiraju i njihovo ponašanje je više pod uticajem eksternih i internih stimulusa (Klauß, 2017).

Centralna koherencija podrazumijeva sposobnost sakupljanja informacija kako bi se došlo do višeg značenja unutar nekog konteksta. Kada percipiramo ljude, objekte ili emocije obično ih stavljamo u odnos sa nekom konkretnom situacijom i konkretnim uslovima i planiramo u skladu s tim naše akcije i reakcije.

Osobe s autizmom imaju teškoće u ovom području jer veliki broj istih percipira signale u vidu detalja i izolirano iz cjelovite slike.

Kao posljedica toga teško se shvata kontekst određene situacije i samim tim se ne mogu planirati adekvatne reakcije ili akcije u određenoj situaciji (Daun i Tuckermann, 2019).

Novija istraživanja pokazuju da slabost centralne koherencije ne mora biti uzrokovana globalnim poremećajem obrade informacija nego se može raditi o „običnoj“ preferenciji detalja. Dakle osobe s autizmom se fokusiraju radije na detalje nego na cjelovitu sliku (Müller, 2007).

2.2. DEFINIRANJE TERMINA „IZAZOVNO PONAŠANJE“

Postoje djeca, mladi i odrasli koji se agresivno ponašaju, koji sebe ozljeđuju, iznenađuju vrište, ujedaju, grebu sebe ili druge ili su povučeni, djeluju nezainteresovano za okolinu, ili ponavljaju jednu aktivnost satima. Navedeni oblici ponašanja bivaju, u principu, od okoline označeni kao bizarna, čudna i besmislena ponašanja (Heijkoop et al., 2014, Dengler, 2017).

U pedagoškom radu se često opservirani oblici ponašanja stavljaju u relaciju sa određenim socijalnim normama i/ili od strane grupe postavljenim pravilima i uslovima rada – tako da svako odstupanje biva označeno kao nepoželjno ili problem (Fröhlich-Gildhoff et al., 2017).

Na osnovu toga možemo reći da je poremećaj ponašanja „poremećeni odnos između individue i okoline, koje pogođena osoba pokušava da riješi kroz određena ponašanja koja se od strane okoline označavaju kao ponašanja koja odstupaju od normi i očekivanja, koja su „nenormalna“ i koja bivaju označena kao problem“ (Lingg i Theunissen, 2008). Ukoliko neki učenik nije u stanju u prvom razredu škole da 45 minuta sjedi na svom mjestu – to neće biti označeno kao problem, jer se u skladu sa razvojnom dobi djeteta, to se od njega i ne očekuje. Ukoliko dijete u 5. razredu škole ne može mirno da sjedi na svom mjestu 45 minuta – to će ponašanje biti označeno kao ponašanje koje odstupa od norme i smeta funkcionisanju grupe (Fröhlich-Gildhoff et al., 2017). Sa željom pronalaženja adekvatnog naziva za ponašanja koja odstupaju od norme, napravljeni su brojni pokušaji u prošlosti. Tako su poznati termini kao poremećaji ponašanja, originalno ponašanje, problemsko ponašanje i izazovno ponašanje.

Posljednji termin, *challenging behaviors* dobija veliku pažnju u angloameričkom području (Lingg & Theunissen, 2008).

Emerson definira izazovno ponašanje ili, 'challenging behavior' kao:

...culturally abnormal behaviour of such intensity, frequency and duration that the physical safety of the person or others is placed on serious jeopardy, or behaviour which is likely to seriously limit or deny access to the use of ordinary community facilities (Emerson, 2001, 3).

Navedena definicija ne polazi od uzroka izazovnog ponašanja nego se usmjerava na uticaj istih na život pogođenih osoba. Što znači ukoliko su izazovna ponašanja u jakoj mjeri zastupljena time ona sprečavaju osobu u participiranju u aktivnostima u zajednici, ugrožavaju tjelesno zdravlje i integritet ili druge osobe (Emerson, 2001).

Dieckmann (2007) posmatra izazovno ponašanje kao socijalni fenomen koji se odražava u uzajamnom procesu interakcije. Na osnovu toga je određeno ponašanje „tek na osnovu funkcije koju ima, za socijalnu okolinu ili način života osobe, [,] izazovno“.

Dakle, može se zaključiti da je izazovno ponašanje u principu „problematično osobama koje su u kontaktu s osobom koje pokazuje izazovno ponašanje“ (Elvén, 2015).

Upravo iz razloga jer određeno ponašanje „drugima“ predstavlja problem, bitno je svako ponašanje posmatrati kao ponašanje koje je za samu osobu subjektivno smisljeno (Dieckmann, 2007). Svejedno kako mi određeno ponašanje definiramo bitno je shvatiti da djeca, omladina i odrasli kroz njihovo ponašanje pokazuju da je njihov razvoj i njihov život ugrožen.

„Njihovo ponašanje se mora shvatiti kao poziv u pomoć“ (Myschker i Stein 2018,14).

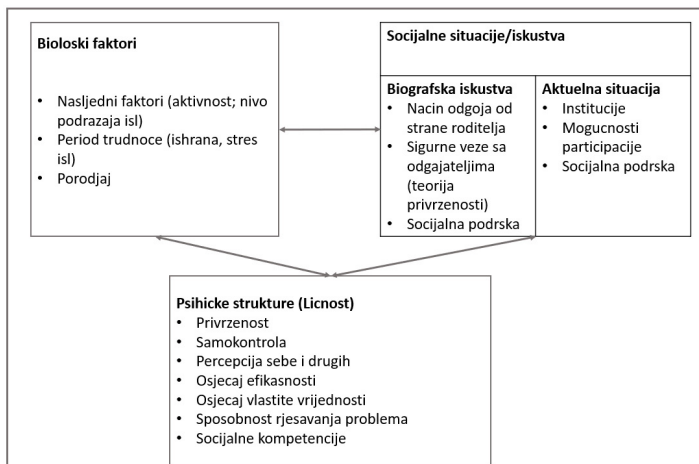
Ovo shvatanje omogućava da se pogođenim osobama ponude individualno smisljene i pogodne metode intervencije, koje omogućavaju alternative izazovnom ponašanju.

2.2.1. Nastanak izazovnog ponašanja

Bio-Psiho-Socijalni model (WHO, 2001) je osnovni model u pedagogiji, kojim se nastoji objasniti čovjekovo ponašanje i doživljaj.

U centru modela je osoba koja na svijet dolazi sa posebnim individualnim biološkim karakteristikama kao preduslovom za dalji razvoj i koja tokom svog razvoja dolazi u kontakt sa okolinom i pri tome svjesno ili nesvjesno prikuplja iskustva.

Uzajamno djelovanje genetskih i socijalnih faktora doprinosi razvoju ličnosti kao i „nastavku uzajamnog djelovanja osobe i okoline“ (Fröhlich-Gildhoff et al., 2017, 17). U principu kvalitet uzajamnog djelovanja sve tri karakteristike određuje u kojoj mjeri će se ponašanje osoba – u skladu sa postavljenim socijalnim i individualnim normama pozitivno ili negativno razviti.

Slika 1: Bio-Psiho-Socijalni Model (Fröhlich-Gildhoff et al., 2017, 18)

Upravo u vezi sa izazovnim ponašanjem kod osoba u autističnom spektru Theunissen ističe veliku potrebu „uzimanja u obzir životne situacije osoba s ciljem razumijevanja uzroka i funkcije ponašanja“ (Theunissen, 2019, 86).

Stalno opserviranje i poređenje životne situacije i događaja u okolini osobe u autističnom spektru sa karakteristikama osoba i njihovog ponašanja omogućava bolje razumijevanje eventualnih uzroka (trigera) izazovnog ponašanja kao i pronalaženje adekvatnih mjera podrške.

Pored životne situacije jako je bitno razumijevanje funkcije ponašanja koje osobe u autističnom spektru pokazuju. Izazovno ponašanje se ne smije smatrati karakteristikom ličnosti ili se posmatrati kao karakteristika koja je „tipična“ za autistični spektar – izazovno ponašanje mora biti viđeno kao način izražavanja koji za osobu u autističnom spektru u određenom momentu ima smisao i vodi rješenju određenog problema.

U tabeli 1. su prikazani primjeri kako izazovno ponašanje može biti tumačeno u odnosu na karakteristike osoba u autističnom spektru. Iako osobe u autističnom spektru imaju posebne kognitivne i perceptivne karakteristike, ipak je izazovno ponašanje uvijek odraz poremećaja odnosa između osobe i okoline a ne problem same osobi u autističnom spektru (Theunissen, 2019).

Tabela 1: Funkcionalno posmatranje izazovnog ponašanja kod osoba s poremećajem autističnog spektra (Theunissen, 2019)

Karakteristike	Autistično („iritirajuće“) ponašanje	Izazovno ponašanje
Posebnosti percepcije	Često pokrivanje ušiju, izbjegavanje bučnih situacija ili situacija u kojima se javljaju određeni (očekivani) zvukovi	S vrištanjem odbija da obuče jaknu sa patent zatvaračem – jer je zvuk pri zatvaranju istog za osobu nepodnošljiv
Neobične sposobnosti učenja	Osobe imaju posebne preferirajuće strategije učenja	Odbija da slijedi upute učitelja za rješavanje zadatka
Jake strane i posebni interesi	Može jako dugo da ostane koncentriran na zadacima koji ga interesuju	Odbija da napusti za njega interesantan zadatak; odbija da jede
Motoričke karakteristike	Poteškoće sa počinjanjem aktivnosti („motoričke Startblokade“)	Radni list nije ispunjen – što se može protumačiti kao odbijanje radnih aktivnosti
Potreba za strukturom, rutinom i postojanošću	Perseveracija	Skakanje u mjestu, vrištanje ili bijeg ukoliko se promjeni nešto u poznatoj situaciji
Govorne posebnosti	Doslovno razumijevanje govora (nerazumijevanje prenesenih značenja ili generalizacija)	Na nalog učiteljice („Plavi sto ide u radni kutak“) ne reaguje (jer plavi sto ne može hodati – učiteljica nije rekla: djeca koja sjede za plavim stolom idu u radni kutak) sto se može smatrati arogantnim, provokativnim i izazovnim ponašanjem
Posebnosti socijalne komunikacije i interakcije	Izbjegavanje socijalne komunikacije i interakcije	Izbjegavanje praćeno vrištanjem i bijegom iz situacije koja zahtijeva zajedničke aktivnosti sa drugom djecom
Emocionalne posebnosti	Iznenadne, spontane (re)akcije	Pokazuje spontane, često nepogodne reakcije npr. smijeh u tužnim situacijama.

3. MOGUĆE FUNKCIJE IZAZOVNOG PONAŠANJA KOD UČENIKA U AUTISTIČNOM SPEKTU

Charlotte ima 16 godina i osoba je s autizmom. Kada je ustrašena ili ne osjeća neugodno ona sebe ozljeđuje, posebno na glavi. Ponekad ona krvari jako iz rana na licu.

Martin često ima napade ljutnje. U tom slučaju on baca stvari sa stola ili udara nogama o namještaj.

Tina je stalno u pokretu – ona ide kroz prostorije i proizvodi glasne zvukove – i s vremena na vrijeme ispusti glasan krik.

Sandra kada sjedi u krugu sa drugima – ne može da drži ruke kod sebe - nego štipa ili grebe druge oko sebe.

Navedena ponašanja pokazuju, da je izazovno ponašanje kod osoba u autističnom spektru, jako zastupljen vid ponašanja i kao takav veoma „izazovan“ za užu i širu porodicu, učitelje i terapeute i za sve koji su u kontaktu s osobama u autističnom spektru.

Da bismo adekvatno reagovali na nepoželjno ponašanje, jako je važno shvatiti sta je ponašanje izazvalo i šta se ponašanjem želi postići.

Fröhlich et al. (2019) smatraju da izazovno ponašanje može imati sljedeće različite funkcije:

- Provokativno ponašanje
- Ponašanje kojim se izaziva neki efekt
- Ponašanje kojim se nešto zahtijeva i/ili odbija
- Ponašanje kao rezultat nesporazuma
- Ponašanje kojim se želi stupiti u kontakt i dobiti pažnja
- Ponašanje s ciljem zadržavanja kontrole
- Ponašanje kojim se izbjegava neugodna senzorna percepcija
- Ponašanje kojim se izražava nezadovoljstvo
- Ponašanje kao stimulacija
- Ponašanje kao regulator
- Ponašanje kao izraz krize

3.1. PROVOKATIVNO PONAŠANJE

Veliki broj izazovnih ponašanja se često interpretira kao provokacija. Fröhlich et al. (2019) navode da je ovaj fenomen normalna pojava, jer mi imamo sposobnost da se uživimo u stanje druge osobe i polazimo od naših vlastitih motiva „kada bih ja to radila – imala bih cilj da provociram drugu osobu jer znam da joj to smeta“.

Pokušaj provokacije od strane osoba u autističnom spektru je izrazito rijetka pojava. Da ove osobe rijetko žele provocirati ima svoje objašnjenje vezano za teoriju uma i centralnu koherenciju. Da bismo bili u stanju provocirati drugu osobu, moramo imati sposobnost da se uživimo u stanje druge osobe (teorija uma) kao i da razumijemo uzročno-posljedične odnose u određenom kontekstu (centralna koherencija) – osobe u autističnom spektru imaju teškoće u oba navedena područja. Dakle, prije nego se izazovno ponašanje označi kao provokacija potrebno je zapitati se, da li osoba koja pokazuje ponašanje zaista posjeduje kompetencije potrebne za provokaciju. Naravno, mali broj osoba u autističnom spektru zaista posjeduje potrebne kompetencije za provokaciju i u tom slučaju je potreban intenzivan rad na međuljudskom odnosu s ciljem rješavanja interpersonalnih problema koja bi mogli biti uzrok motivaciji za provokaciju (Fröhlich et al., 2019).

3.2. PONAŠANJE KOJIM SE IZAZIVA NEKI EFEKT

Manipuliranje predmetima ili osobama po principu uzrok-posljedica je bazalna sposobnost koja se razvija već u toku prve godine života. Mala djeca se raduju efektima koje izazivaju i rado stupaju u takve jednostavne interakcije tako dugo dok nisu u stanju da stupaju u kompleksnije interakcije sa predmetima i osobama. Kod osoba sa jače izraženim intelektualnim teškoćama često se sreću navedeni jednostavni oblici interakcije. Ukoliko kod osoba u autističnom spektru sumnjamo na postojanje dodatnih intelektualnih teškoća, potrebno je kako ističe Fröhlich et al. (2019) postaviti dva pitanja s ciljem testiranja hipoteze:

1. Da li se izazovno ponašanje smanjuje/nestaje, ako efekt izostane?
2. Da li je efekat atraktivan, čak i ako se na drugi način izazove?

3.3. PONAŠANJE KOJIM SE NEŠTO ZAHTIJEVA I/ILI ODBIJA

Osobe u autističnom spektru često nisu u stanju da govorom komuniciraju njihove potrebe i interese, tako da to često rade kroz svoje ponašanje. Vrištanje ili „bacanje na pod“ je često izraz zahtijevanja nečega npr. omiljene igračke ili hrane do koje osoba ne može samostalno doći. Izazovno ponašanje može isto tako biti izraz nesporazuma jer zahtjev nije bio shvaćen od strane partnera u interakciji (Fröhlich et al., 2019). Ukoliko sumnjamo da je izazovno ponašanje odraz „zahtjeva“ moramo se posvetiti osobi i pokušati razumjeti šta je to što osoba od nas zahtjeva. To se može provjeriti tako što pratimo da li izazovno ponašanje prestaje ukoliko osoba dobije što želi. Fröhlich et al. (2019) na ovom mjestu ističe, da mi ne moramo svaki zahtjev da ispunimo (ponekad to i nije moguće), ali je bitno obratiti pažnju na potrebu osobe u autističnom spektru kao i pokazati da smo razumjeli tu potrebu. Isti slučaj vrijedi kada osoba svojim ponašanjem želi nešto da odbije. Odbijanje je lakše razumjeti nego zahtjev – mnogo je teže razumjeti razlog odbijanja nečega. Odbijanje ćemo često susresti prilikom ponude različitih aktivnosti osobama u autističnom spektru. Na ovom mjestu se ističe, da odbijanje ne znači da mi više ne pravimo ponude aktivnosti osobi koja ih je odbila – nego moramo više pažnje obratiti na vrstu aktivnosti koje nudimo i kompetencije koje su za to potrebne (Fröhlich et al., 2019).

3.4. PONAŠANJE KAO REZULTAT NESPORAZUMA

Osobe sa ograničenim sposobnostima komunikacije su češće izložene neporazumima nego osobe bez poremećaja komunikacije. Osobe u autističnom spektru imaju pored ograničenih sposobnosti komunikacije i poteškoće vezane za teoriju uma – oni često shvataju ono što je rečeno doslovno, tako da ne shvataju šta druga strana od njih zapravo želi. Osim toga ove osobe imaju slabu centralnu koherenciju, imaju teškoće generalizacije - svaka situacija je za njih kao sasvim nova – nikad prije doživljena situacija. Stoga je i učenje ponašanja u određenoj situaciji na osnovu prethodnih iskustava otežano (tzv. generalizacija) (Fröhlich et al., 2019). Stoga da bismo mogli otkriti da li je izazovno ponašanje izazvano neporazumom potrebno je obratiti

pažnju kako se izražavamo i naše izražavanje redovno reflektirati kao i razumijevanje rečenog od strane osobe u autističnom spektru i njene mogućnosti generalizacije (Fröhlich et al., 2019).

3.5. PONAŠANJE KOJIM SE ŽELI STUPITI U KONTAKT I DOBITI PAŽNJA

Osobe u autističnom spektru često stupaju u kontakt sa drugima na samo njima karakterističan način. Razlog tome vidimo u umanjenoj fleksibilnosti mišljenja i djelovanja ovih osoba – oni rado koriste iste isprobane sheme. Ukoliko je partner u interakciji sa osobom u autističnom spektru, na vrisak, udarac ili pitanje reagovao – osoba u autističnom spektru to označi kao „komunikaciju“ (jer je osoba na neki način reagovala) i uključuje korišteno ponašanje u stalni repertoar svog ponašanja. To znači da će se svi budući pokušaji komuniciranja odvijati na ovome sličan način, iako druga strana možda ne odobrava ili čak izbjegava takav način komuniciranja (Fröhlich et al., 2019).

Činjenica je i da emocionalni nivo razvoja kod mnogih osoba u autističnom spektru zaostaje za hronološkom dobi – stoga je kod starijih osoba u autističnom spektru jako bitno raditi na uspostavljanju dobre i sigurne međuljudske veze (privrženosti) kako bismo mogli imati mogućnost sigurnije odrediti da se kod određenog izazovnog ponašanja radi o traženju pažnje (Fröhlich et al., 2019). Izazovna ponašanja kojima se želi dobiti pažnja se mogu dobro prevenirati na način da se redovno obratimo osobi u autističnom spektru, poklonimo joj pažnju ili je pohvalimo (Fröhlich et al., 2019).

3.6. PONAŠANJE S CILJEM ZADRŽAVANJA KONTROLE

Ograničene izvršne funkcije kod osoba u autističnom spektru uzrokuju smanjenje fleksibilnosti djelovanja kao i sklonost perseveraciji ili ritualističnom ponašanju. Nepoznate situacije (promjenjena redoslijeda aktivnosti, promjena osoblja i sl.) su često veoma stresne za osobe u autističnom spektru i mogu dovesti do napada panike. Čak i situacije koje se ne razlikuju mnogo od poznatih situacija, mogu uzrokovati teškoće i stres za osobe sa slabošću centralne koherencije – obzirom da se ove osobe često fokusiraju na detalje (Fröhlich et al., 2019). Upravo fokus na detalje otežava usmjeravanje pažnje ovih osoba na različite aspekte neke situacije. Da bi se zaštitili od „poplave impulsa i informacija“, ove osobe često razvijaju individualne strategije zaštite (kao na primjer, prekrivanje ušiju rukama ili sakrivanje očiju). Ukoliko se osobe u ovakvim trenutcima prisiljavaju na konfrontaciju sa okolinom, potrebno je da imaju dobro razvijene izvršne funkcije – da bi znali šta se od njih zahtijeva u tom trenutku (što, kao što znamo, nije slučaj). Stoga se može zaključiti da su prelazne situacije, na primjer, jedan od sigurnih uzroka pojave izazovnog ponašanja osoba u autističnom spektru, jer ove situacije zahtijevaju od ovih osoba sve što one ne mogu. Izazovna ponašanja u ovakvim situacijama, kada se ovim osobama čini da se svijet oko njih raspada, imaju funkciju zadržavanja kontrole i osjećaja sigurnosti. U ovom slučaju je jako bitno otkriti koje su to situacije u kojima se osoba osjeća ugroženo i da li se primjećuje razlika kada se prelazne situacije jasno i detaljno strukturiraju, vizualiziraju i/ili unaprijed najave (Fröhlich et al., 2019).

3.7. PONAŠANJE KOJIM SE IZBJEĞAVA NEUGODNA SENZORNA PERCEPCIJA I/ ILI IZRAŽAVA NEZADOVOLJSTVO

Osobe sa hipersenzitivnom percepcijom ili ograničenom sposobnošću obrade informacija doživljavaju veliki broj situacija stresno.

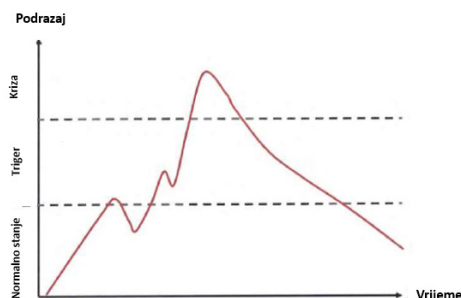
Ukoliko se izazovno ponašanje osobe smanjuje ili nestaje u okolini siromašnoj impulsima to može značiti da izazovno ponašanje ima funkciju izbjegavanja neugodnih senzornih percepcija (Fröhlich et al., 2019). Uzrok izazovnog ponašanja može biti i nezadovoljstvo uzrokovano, na primjer, bolovima. Ova ponašanja se moraju gledati kao poziv u pomoć i ovdje je bitno uključiti medicinsku pomoć, ali i posmatrati znakove pokazivanja bolova, kako bismo u budućnosti lakše otkrili funkciju ponašanja (Fröhlich et al., 2019). Dokumentacija ponašanja igra veliku ulogu kod svih funkcija ponašanja.

3.8. PONAŠANJE KAO STIMULACIJA

Ljuljanje, čupkanje rukava, mirisanje čuperka kose, mahanje rukama ispred lica – svi ovi oblici ponašanja, koji mnogima djeluju čudno i upadljivo, imaju za osobe u autističnom spektru jako bitnu funkciju: stimulacijsku („Stimming“)– kroz ova ponašanja osobe žele osjetiti/doživjeti nešto što je za njih prijatno. Da li izazovno ponašanje ima funkciju stimulacije može se utvrditi ukoliko osoba nakon ponašanja pokazuje smirenost i zadovoljstvo. Izazovna ponašanja u svrhu stimulacije su posebno za druge problematična jer u javnosti privlače pažnju na sebe. Kada izazovna ponašanja imaju funkciju stimulacije za osobu, treba ih mijenjati (tj. naći alternativu istom) SAMO u slučaju ukoliko su druge osobe kroz to ponašanje ugrožene ili osoba povređuje sebe (Fröhlich et al., 2019).

3.9. PONAŠANJE KAO REGULATOR I/ILI IZRAZ KRIZE

Sva ljudska bića su dnevno izložena različitim stresnim situacijama, zbog čega je nivo stresa i podražaja stalno u porastu (slika 2).

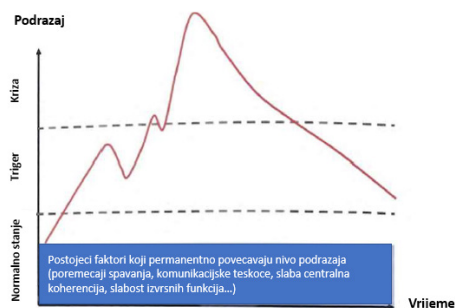
Slika 2: Model porasta nivoa podražaja prema Fröhlich et al. (2019, 45)

Da bi se uspjeli izboriti sa zahtjevima svakodnevnice uprkos velikom broju stresnih situacija, svi mi moramo imati i mogućnost da se regulišemo (smirimo) i opustimo.

Uprkos regulaciji može se desiti da osoba dođe do tačke u kojoj gubi kontrolu i nađe se u kriznoj situaciji. Fröhlich et al. (2019) navode različite faktore koji mogu imati uticaj na povećan nivo podražaja, na primjer:

- Nesporazumi koji nastaju kao rezultat nerazumijevanja usljed nemogućnosti izražavanja vlastitih potreba
- Problemi u prilagođavanju novim situacijama (posebno nagle promjene)
- Biti izložen neugodnim situacijama

Osim navedenih faktora potrebno je istaći i važnost dužine trajanja faktora, postoje faktori koji dugoročno djeluju (slaba centralna koherencija; slabost izvršnih funkcija, razdraženost, socijalna izolacija i slabost kontrole impulsa). Navedeni aspekti dovode do trajnog povećanja nivoa podražaja, što znači da je nivo podražaja kod osoba u autističnom spektru generalno višiji nego kod ostalih ljudi (Slika 3).

Slika 3: Prikaz trajno povećanog nivoa podražaja prema Fröhlich et al. (2019, 48)

Ukoliko uz to navedemo još situativne faktore kao što su konflikti, iznenadne promjene u okolini, glasni zvukovi ili umor zbog postojanja poremećaja spavanja, može doći do toga da se prag tolerancije brzo pređe i osoba izgubi kontrolu nad sobom. U ovom slučaju može doći do agresivnosti i autoagresivnosti kao i uništavanju predmeta u okolini, jer se osoba nalazi u stanju „psihičkog haosa“ (Fröhlich et al., 2019) i nema više sposobnost da kontroliše svoje ponašanje. Model prema Fröhlich et al. (2019) pokazuje da izazovno ponašanje također može biti pokušaj regulacije, ali i izraz krize. Kod izazovnog ponašanja kao regulacijske strategije postoje razlike u reagovanju kod osoba sa i bez intelektualnih teškoća. Osobe sa intelektualnim teškoćama služe se prvenstveno mentalnim strategijama regulacije dok osobe bez intelektualnih teškoća pokušavaju da se reguliraju kroz određena ponašanja. U principu je bitno omogućiti mehanizme regulacije da bi se spriječila kriza.

4. ZAKLJUČAK

„Za problemsko ponašanje potrebno je uvijek dvoje – jedno koje se ponaša i drugo koje to ponašanje primijeti“ (Helmut Heid)

Kao što se moglo vidjeti u navedenom radu, izazovno ponašanje osoba u autističnom spektru je jedan od veoma ozbiljnih pedagoških zadataka.

Najveći izazov tog zadatka jeste upravo prepoznavanje funkcije određenog ponašanja, s ciljem određivanja adekvatnih metoda intervencije odnosno omogućavanja alternativa izazovnom ponašanju. Da li će određeno ponašanje biti označeno kao izazovno ovisi o interpretaciji određenog ponašanja kroz okolinu (druge osobe).

Same osobe koje pokazuju izazovno ponašanje ne vide problem u njihovom ponašanju. Njihovo ponašanje je za njih subjektivno smisljeno i potrebno da bi postigli određeni cilj. Često je to njima moguće samo na načine koji nisu ili su djelimično društveno prihvatljivi – zbog čega se i označavaju izazovnim ponašanjem. Green (1998) ističe da ne smijemo zaboraviti da osobe koje mogu da se ponašaju društveno prihvatljivo će se i ponašati društveno prihvatljivo. Ovo je osnovni princip od kojeg moramo da polazimo u radu sa osobama u autističnom spektru a koji nam pomaže da se udaljimo od pretpostavke da se ove osobe ponašaju „izazovno“ sa lošim namjerama ili iz nekih drugih destruktivnih razloga.

Kada polazimo od ovog principa, mi tretiramo osobe s poštovanjem i odgovornošću.

U proteklih 20 godina je područje rada sa osobama u autističnom spektru i intelektualnim teškoćama doživjelo drastičnu promjenu. Prije 50 godina se rad s ovim osobama svodio uglavnom na prilično grube i nehumane tretmane i intervencije koje nisu poštovale individualnost osoba, njihove potrebe i sposobnosti.

U današnjoj zajednici se očekuje da sve osobe dobiju podršku koja im je potrebna kako bi živjele kao dio zajednice.

Mi smo još uvijek jako daleko od optimalnog stanja – još uvijek smo suočeni kako s isključivanjem na svim nivoima, tako sa zastarjelim, nezasnovanim tretmanima – ali upravo takva iskustva nam još jasnije pokazuju koliko je važno krenuti novim stazama u radu s osobama u autističnom spektru, stazama koje omogućavaju poštovanje, brigu, pravednost i sigurnost.

LITERATURA

1. Amorosa, H., Biscaldi-Schäfer, M., Bormann-Kischkel, C., Dose, M., Ensenaer, R., Ensslen, M. (2017). Autismus-Spektrum-Störungen (ASS). Ein integratives Lehrbuch für die Praxis. 2nd ed. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.

2. Daun, K., Tuckermann, A. (2019). Autismus-Spektrum-Störung: Herausforderungen und unterrichtliche Möglichkeiten. In H. Schäfer, S. Bauernschmitt, A. Beetz, (Ed.). *Handbuch Förderschwerpunkt geistige Entwicklung* (s.291–302). Weinheim: Beltz
3. Dengler, B. (2017). Wege zur Teilhabe - Herausforderndes Verhalten von Menschen mit Behinderungen. Handreichung. Hg. v. Lebenshilfe für Menschen mit geistiger Behinderung - Landesverband Bayern e.V. Erlangen. Online verfügbar unter <https://www.lebenshilfebayern.de>.
4. Didden, R., Sturmey, P., Sigafos, J., Lang, R., O'Reilly, M. F., Lancioni, G. E. (2012). Nature, Prevalence, and Characteristics of Challenging Behavior. In J. L. Matson (Ed.). *Functional assessment for challenging behaviors*. (s. 25-44). New York, NY: Springer
5. Dieckmann, F. (2007). Beratende und therapeutische Dienste bei geistiger Behinderung und herausforderndem Verhalten. Stuttgart: Kohlhammer
6. Dziobek, I., Bölte, S. (2011). Neuropsychologische Modelle von Autismus-Spektrum-Störungen. Behaviorale Evidenz und neuro-funktionale Korrelate. *Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie*. 39, 79–90.
7. Elven, B.H. (2015). Herausforderndes Verhalten vermeiden. 2nd Ed. Tübingen: dgvt Verlag
8. Emerson, E.(2001). Challenging Behaviour. (2.Ed). Cambridge: Cambridge University Press
9. Fröhlich, N., Castañeda, C., Waigand, M. (2019). (K)eine Alternative haben zu herausforderndem Verhalten?! Ein Praxisbuch mit Begleitposter für Eltern, pädagogische Fachkräfte, Therapeuten und Interessierte. Heigenbrücken: Monika Waigand
10. Fröhlich-Gildhoff, K., Rönnau-Böse, M. & Tinius, C. (2017). Herausforderndes Verhalten von Kindern. Erfahrungen mit einem systematischen Qualifizierungskonzept in Kitas. *Theorie und Praxis der Sozialpädagogik* 8/2017, 40-43.
11. Green, R. W. (1998). The Explosive Child.: A New Approach for Understanding and Parenting Easily Frustrated, Chronically Inflexible Children. New York: Harper Collins
12. Heijkoop, J., Pressler, M., Mühl, H. (2014). Herausforderndes Verhalten von Menschen mit geistiger Behinderung. Neue Wege der Begleitung und Förderung. 6. Aufl. Weinheim: Beltz-Juventa
13. Klauß, T. (2017). Herausforderndes Verhalten von Menschen mit Lernschwierigkeiten. *Kontakte. Magazin der Lebenshilfe Köln*, 6-13.
14. Lingg, A., Theunissen, G. (2008). Psychische Störungen und geistige Behinderungen. Ein Lehrbuch und Kompendium für die Praxis. 5., überarb. Und aktualisierte Aufl. Freiburg, Br.: Lambertus. Online verfügbar unter http://www.contentselect.com/index.php?id=bib_view&ean=9783784121710.
15. Müller, C. (2007). Zentrale Kohärenz bei Menschen mit Autismus – Aktuelle Befunde zur visuellen Wahrnehmung. *Heilpädagogik Online*. 6 (2), 3–23.

16. Myszker, N., Stein, R. (2018). Verhaltensstörungen bei Kindern und Jugendlichen. Erscheinungsformen - Ursachen - Hilfreiche Maßnahmen. 8., erweiterte und aktualisierte Auflage. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer. Online verfügbar unter <https://ebookcentral.proquest.com/lib/gbv/detail.action?docID=5431604>.
17. Poustka, L., Poustka, F., Kamp-Becker, I. (2019). Autismus-Spektrum-Störungen. In S. Schneider, J. Margraf (Ed). *Lehrbuch der Verhaltenstherapie*, Band 3. Psychologische Therapie bei Indikationen im Kindes- und Jugendalter. Berlin, Heidelberg: Springer
18. Theunissen, G. (2019). Autismus und herausforderndes Verhalten. Praxisleitfaden Positive Verhaltensunterstützung. 3. durchgesehene Auflage. Freiburg im Breisgau: Lambertus
19. Theunissen, G. (2020). Autismus verstehen. Außen- und Innensichten. 2., aktualisierte Auflage. Stuttgart: Kohlhammer